

Oponentský posudek na disertační práci Jiřího Hubáčka:

Obraz Indie v české literatuře a publicistice 19. století

Jiří Hubáček předkládá disertační práci, která je v mnoha ohledech výjimečná. V první řadě je třeba vyzdvihnout úctyhodný rozsah pramenů, které prozkoumal a které reprezentují obrazy Indie v českém diskurzu v dlouhém devatenáctém století v jejich úplnosti s jedinou výjimkou denního tisku. I tak je práce výjimečná svým rozsahem a erudicí projevenou při pátrání po kontextu jednotlivých pramenů, intertextuálních souvislostí a cest recepce obrazů Indie z jiných evropských diskurzů, což mu umožnilo studium dalších pramenů v řadě evropských jazycích, z nichž také hojně cituje. Ve všech těchto ohledech Hubáčková práce dalece přesahuje všechny počiny na tomto poli dosud podniknuté. Zároveň nastavuje kritické zrcadlo českým představám o vlastní národní identitě a postupům, které provázely její moderní konstrukci včetně dalekosáhlých důsledků rukopisných falz. Je napsána hezkým jazykem s účelným využitím citací a jednotlivé podkapitoly jsou uvedeny výstižnými mottý.

Obrazy Indie jsou uspořádány do několika tematických bloků, které v podobě jednotlivých kapitol reprezentují jak východiska, z nichž byla Indie nahlížena (filologie a indoeuropeistika), tak žánry psaní (beletrie, cestopisy, vědecké a popularizační studie). Autor práce své členění a následnost jednotlivých kapitol přesvědčivě zdůvodňuje, i když se témata v některých oblastech překrývají, například zeměpisné a etnografické črty s cestopisy, filologický zájem přerůstající v konstrukce podobností hinduistických a slovanských božstev s reflexí indických náboženských tradic. Vydělení raného obrozeneckého zájmu o Indii do zvláštní kapitoly je však důležité i proto, že právě tito autoři s recipovanými diskurzy polemizovali, vnášeli do nich nové perspektivy a přinejmenším ve slovanském světě je zpětně ovlivnili. Další kapitoly jsou převážně podrobnými dějinami recepce, v níž se doznívající raně obrozenecké rámce více či méně projevují.

V úvodu věnuje autor značný, možná až příliš velký prostor vyrovnávání se Saidem, avšak pro účel a vymezení jeho práce by možná byly vhodnější i jiné metodologické přístupy, například později občas citovaný Halbfass, filozoficky vycházející z rovněž zmíněného Gadamera. Halbfassova *India and Europe* se zdá být podstatnějším vzorem předkládané práce než rozebíraný *Orientalismus*. I Hubáček se podle všeho snaží dobrat otázek, jimž v českém diskurzu v různých dobových kontextech byla indická materie odpovědí. Z druhé strany zase někteří indiští autoři jako A.K. Ramanujan ve slavném eseji *Is there an Indian Way of Thinking* nebo Amaritya Sen v knize *Argumentative Indian* nabízejí nuancovanější typologie západních přístupů k Indii, podobně jak kolega Hubáček sám činí v úvodu ke kapitole o reflexi náboženských tradic. Na Saidovu knihu je i přes cunami reakcí, které vyvolala, možné nahlížet jako na podnětný příspěvek ke studiu politiky reprezentace a zdařilou aplikaci Foucaultovského pojetí diskurzu na pole orientalistiky, aniž by však bylo a priori nutné sdílet Saidovy ideologické předpoklady nebo moralizující implikace, past' to všeho angažovaného psaní. Zvláště pak v rukách jeho epigonů vyniká ‚veleorientalistických orientalistů orientalismus‘, abych tak parafrázoval Čelakovského reakci na Kollárovy buditelské konstrukce

indo-slávského národa, zmíněnou na straně 112. Ostatně autor mohl zmínit i jeden z nejnovějších výhonků kritické teorie – teorii dekolonializace, která jde v a historické, retrospektivní purifikaci evropské minulosti mnohem dále, než Saidovi kritici, zmiňovaní na stranách 20 a 26, dokázali předjímat.

Koncem úvodu se kolega Hubáček také nakonec hlásí k pojetí „obrazu“, které se „přibližuje základní tezi saidovského orientalismu ... nicméně bez jeho hodnotícího a ideologického přesahu.“ (s. 26) Toho se chce zbavit „odosobněním“, a oproštěním od ideologických důsledků postkoloniálních studií, protože v českém diskurzu nejde jen „o výzkum reprezentace druhého, ale rovněž naší sebeidentifikace“ (s. 23). To je však, dle mého soudu, nemožné. Objektivita, oddálení, odosobnění, to vše již padlo za oběť postmoderně. Celá Saidova práce je postavena na tom, že ukazuje, jak reprezentace Orientu sloužily zároveň jeho podmanění i ustavení vlastní identity (dominantního) Západu. Každý obraz Orientu sloužil k zprostředkování identity vlastní. Proto nelze dost dobře argumentovat, že pro analýzu českého diskurzu není Said vhodný proto, že české obrazy Indie sloužily primárně sebeidentifikaci, nikoliv hegemonii nad Orientem. Například Sheldon Pollock ve stati *Deep Orientalism* modifikuje tento koncept pro německé prostředí, jemuž indologie také sloužila také převážně k sebeidentifikaci. Nelze také souhlasit s citovaným závěrem, že za českými dobovými reprezentacemi Indie nebyla „žádná opravdová skutečnost“ (cit. na s. 25), protože tyto představy nebylo nutné ani možné „vztahovat a konfrontovat s reálnou skutečností Indie“ (Ibid.). Nebyla-li „opravdová skutečnost“ realitou Indie, pak jí byl vnitřní vývoj národního obrození: české představy vypovídají více o svém subjektu než o objektu. Rovněž Hubáčkův důraz na (a priori nehodnotící) imagologii a její „apely a poukazy“ je také připomenutím, že při nevýrazném osobním kontaktu ve vymezeném období bylo veškeré psaní o Indii tak trochu vytvářením fikčního světa. Nelze však podceňovat vztah těchto nacionalistických fikčních světů nejen k faktálnímu diskurzu, ale ani k reálným mocenským procesům. Je totiž otázka, do jaké míry lze oddělit ideologizaci historické filologie, například Gilferdingovo citované tvrzení, podle něž „языки Славянский и Литовский находятся в ближайшем родстве с Санскритским и вместе с ним составляют в Индо-Европейском племени как-бы отдельную семью“, (citováno na s. 84) od politických nároků, které více či méně explicitně podporují, kupříkladu vyjádřené v Puškinově, tehdy již více než dvě desetiletí staré básni *Klevetnikam Rossiji*, již mimo jiné rozebírá i autorem citovaný Tomáš Glanc.

Podobně snaha přivlastnit si indický dávnověk jako vlastní minulost a následně využít srovnání řeckého a římského pantheonu s hinduistickými božstvy k legitimizaci konstrukce slovanského náboženství jako polyteismu „klasického typu“ není mocensky neutrálním aktem, ani v podobě indogermánské ani indoslávské, zvláště, když například Kollár dojde k závěru, že Višnu a Šiva jsou slovanští bohové. Stejně tak neutrální není ani vlastenecká snaha dokázat, že slovanské jazyky jsou si díky podobnosti se sanskrtem přinejmenším rovny němčině a evropským klasickým jazykům či dokazovat, že čeština je schopna klasické poezie s využitím sanskrtských meter.

Když Kollár očekává „mnoho světla pro náš národ“ z krajů Indie, které „ještě slavského Kolumba očekávají“ (s. 93) a zároveň postuluje privilegované právo „našeho národa“, to jest Slavů, dovolávat se Indie a sanskrtu (s. 95), je to imaginace do značné míry kolonialistická a

Saidovu schématu se poddávající. Moc a vědění je opravdu těžké oddělit, avšak není nutné ani vždy produktivní, jak Jiří Hubáček ukazuje v Závěru své disertace, tento aspekt vědění privilegovat, či na něj vědění redukovat. V úvodech a závěrech jednotlivých kapitol, přičemž závěry jsou převážně výstižnými shrnutími, se autor k problematice nastíněné v úvodu vrací, někdy spíše implicitně, když odhaluje ideologické motivace jednotlivých autorů. V závěru druhé kapitoly z hlediska Saidovy teze promýšlí vztah mezi odborným a populárním diskurzem (s. 227), šířeji v úvodu k cestopisům (s. 470) a znovu se přesvědčivě vymezuje vůči možnosti toto schéma aplikovat na krásnou literaturu v úvodu a závěru ke kapitole poslední (s. 549 a 651). Podstatnější využití pozdějších výhonků teze *Orientalismu* by mohlo zahrnovat tzv. nested-orientalism a sebeorientalizaci, viz například Schlegelova snaha vykreslit Německo jako východ Evropy a utvořit hierarchii jazyků podle stupně rozvoje následovaná analogickými, leč protiněmeckými manévry našich (a dalších slovanských) obrozenců. I protagonisté cestopisů a krásné literatury se vymezením vůči Orientu identifikují s Okcidentem nebo naopak se identifikací s Orientem vymezují vůči Okcidentu. Tato základní relacionalita diskurzu o Orientu a další série opozic, na něž se může rozpadat, by mohla být synchronním (téměř Lévi-Straussovským) svorníkem mezi devatenáctým stoletím a současností, což je také jeden z možných dalších výhledů autorova výzkumu, jak jej naznačuje v Závěru.

Přesto se mi jeví, že Hubáčkův důraz na dobové artikulace a kontext jeho práci nejvíce přibližuje hermeneutickým přístupům. Možná právě předestření větší pestrosti metodologických přístupů by byl nejlepší způsob, jak se Saidem vyrovnat. Další možné rámování Hubáčkovy práce by mohla nabídnout teorie překladu pro analýzu ustavování ekvivalencí mezi blízkým a vzdáleným. Zatímco anglické přepisy indických jmen – zcela v duchu Saidovy teze – označovaný objekt exotizují (rickshawallah) nebo přímo ponižují, například když se ze spravedlivého vládce čakravartina, skrze odvozené bengálské příjmení Čakrabartí stane pan Chuckerbutty, ty české sledují v souladu s konstrukcí indoslávské afinity cíl zcela opačný – strategii asimilace, a to už od ranných Jungmannových snah o transkripci za využití fonetiky češtiny a jejího zápisu, Kollárovy překlady jmen Párvatí a Satjavatí jako „Přeslava“ a „Pravoslava“, Déví jako Děvy u Hanuše (s. 121) a analogicky i Višnu jako Wiszni (s. 44) u Poláka Majewského, přes posun v transkripci indických jmen v OSN a *Slovníku naučném* od anglických přepisů k jejich vyjádření na základě české fonetiky a diakritiky (s. 209), či Zapův připodobňující *Zeměpis* (s. 212). Jazyková ideologie českého diskurzu ve vztahu k Indii by si zasloužila samostatnou studii.

Za zvláště přínosný moment práce považuji autorovo zvažování, v jaké míře český diskurz přejímal německý orientalismus a jaké rétorické postupy volil, aby závěry německých autorů obrátil ve prospěch slovanské věci: například Jungmannovo „přehodnocení míst“ (s. 59) ve Schlegelově teorii, když ustavuje opozici němčina/hebrejšтина*klasické jazyky/sanskrt/slovanština, která vytlačuje němčinu mezi ustrnulé, filozofující jazyky, oproti mladé, básnické a nesporně flektivnější slovanštině, pravé to dědičce klasické poesie. Ještě přínosnější jsou pasáže, které ukazují, v čem český diskurz, slovy Párthy Čatterdžího, nebyl derivativní, například interpretace „indické epizody“ českého básnictví jako specifickou odpověď na dobové prozodické spory. Tato kapitola mohla obsahovat i věcnou poznámku o indické metrice, nejen přejímat její recepci. Další taková rétorická strategie „líbého srovnání“, respektive série juxtapozic, které spíše podvědomě sugerují, co je možné z nich dovodit, byla,

ač mnohem později, využívána i indickými autory k témuž účelu, například v komparativní sociologii B.K. Sarkára. Podobný postup je v předložené práci místy patrný i ve výkladu Čuprova uchopení indických náboženských představ ve srovnávací perspektivě. Nesmírně zajímavá je také (sebe)projektivní hra opozic: Slované pocházející z Indie * Germáni z Perzie (s. 78) u Šafaříka, konstrukce keltského původu Němců proti indickému původu Slovanů u Hollého (s. 87), Bramano-Slávové * Buddho-Germáni u Kollára (s. 100), analogicky u ruského autora Chomjakova slovanští višnuisté naleznouví útočiště u bráhmanů před šivaistickými hordami z jihu (p.104).

Druhá kapitola je především shrnující, v případě indologie a indoeuropeistiky je asi jejím největším přínosem část o životě a díle méně známého Čeňka Šercla. V českých pojednáních etnologické povahy, zdá se, na rozdíl od filologie momenty přesahující odvozování od cizích zdrojů nevznikly. Část týkající se etnografie proto zpracovává spíše drobnější texty publicistické povahy, většinou zprostředkované (s výjimkou Feistmantela) ze zahraničních zdrojů. Pozoruhodný je kontrast mezi indománií filologů a celkově spíše negativní stereotypizací indického obyvatelstva v etnograficky zaměřených textech, zvláště těch psaných v intencích rasové teorie. Škoda, že tato podkapitola nenastiňuje vývoj těchto představ, tak jak to dělá u indoeuropeistiky, a nevysvětluje tento kontrast. Podobně derivativní se jeví texty o staré Indii, avšak v případě moderních dějin projevuje se vliv Herderova přesvědčení o společném osudu Indů a Slovanů a kolega Hubáček přesvědčivě vysvětluje příčiny rozdílných interpretací britských a kontinentálních, z nichž naši autoři čerpali. Feistmantel, výjimečně probritský náš autor, ostatně hned na úvod své knihy o Indii vychvaluje výdělek, jemuž se mu v britských službách dostalo. Vynikající je rovněž Hubáčková analýza Frankeho příspěvku (s. 205). Velice oceňuji, že autor zahrnuje do celku své analýzy nejen přístupy humanitní, ale i přírodovědecké.

Z části o geografii je, mimo samotnou prezentaci heuristické práce autora, velmi zajímavý postřeh, že texty oscilovaly mezi subjektivním popisem průchodu krajinou a pedantským výčtem faktů. Lze toto vztáhnout k post-romantickému oddělování vědy a vědecké metodě nekonformních způsobů poznávání? Zmíněn je například „neústrojný“ kontrast poetické subjektivity a odborné taxonomie v článku Feistmantela o stromovitých kapradinách. (s. 215) Ostatně Feistmantel je zde opět výjimečný, protože hovořil k českému publiku na základě dlouholeté osobní zkušenosti v Indii a detaily, které prezentoval, například cena za svezení poníkem na horském hřebenu v Dárdžilingu, lze také, v návaznosti na postmoderní kritiku autoritativnosti etnografického hlasu, vnímat jako autorskou strategii, jak ustavit vlastní autoritu na základě deklarativního „being there“. V protikladu k této strategii v rámci lokálního diskurzu stojí Feistmantelovy práce geologické postulující existenci Gondwany světovému publiku. Lze hovořit o provinčním (na domácí publikum zaměřeným) a kosmopolitním (ku světu obráceným) aspektu českého vztahování se k Indii i obecněji? Opět s výjimkou několika Feistmantelových komentářů se jeví odvozeně i debata o indické fauně a floře, což i předložený text dokládá možná až příliš podrobným exkurzem do Brehmova *Života zvířat*.

Materiálově bohatá kapitola třetí představuje velmi podrobně spíše českou recepci přejímaných debat včetně mnohých stereotypních obrazů hinduismu i buddhismu, avšak žádný originální český příspěvek k těmto debatám v nich vysledovat nelze, snad s výjimkou

výsledků Pertoldových terénních studií. Snad by bylo možné vystopovat nějaké specificky lokální manipulaci s těmito obrazy v Krameriově osvícenské osvětě proti pověrám českých vesničanů prostřednictvím popisu hinduismu (s. 240)? Stejně tak reflexe indických literatur je, jak Hubáček uvádí, pozdním odrazem západních recepčních schémat (s. 466)

Závěrem si dovolím pár drobných připomínek. K použitým zdrojům jen dvě. Zaprvé je otázka, nakolik lze obsáhlé práce Ivo T. Budila nekriticky přijímat jako autoritativní texty vzhledem k eticky sporným postupům s nimi spojeným. A zadruhé, česky psaná kapitola Alemayehu Kumsy možná není ten nejprimárnější zdroj, který může být citován hned na úvod ke globalizaci v 19. století.

K přepisům: v celém textu je konzistentně uváděno *Rámajána* namísto *Rámájana*, střídavě Bhagavadgíta i Bhagavadgíta, čánjatraiko namísto čánjatraikó (s. 44), Bharátpur namísto Bharatpur (s. 197), Khánpúr namísto Kánpur (199), Dvarkánáth namísto Dvarkánáth Thákur (s. 202), Džaipúr namísto Džajpur (s. 209), Hardvár namísto Haridvár (274), radžajóga namísto rádžajóga (s. 363). Autor záměrně užívá i přepisů převzatých z pramenů, výše uvedené se týká pouze autorského textu, kde takový vnitřní odkaz k prameni není. Nepřesnost je v poznámce 62 (s. 62), kdy autor označuje Jungmannovu etymologii „slova ‚dvípa‘ (=slon) jako ‚dvakrát pil‘“ za „kuriózní kalk“. Jednak *dvípa* je v sanskrtu ostrov (mající vodu po dvou stranách), slon je *dvípa*, což opravdu znamená dvakrát pijící – jednou chobotem, podruhé ústy. Na straně 236 i místy dále autor nerozlišuje neutrum brahma (abstraktní princip) od maskulina Brahmā (konkrétní božstvo). Je také otázka, zda používat přepis Kolkata retrospektivně i na dobu Festmantelovu (s. 215).

A konečně jedna formulační: Přestože ústup romantismu je nepochybně momentem, který předznamenává striktní oddělení vědecké racionality od jiných hledání vyššího smyslu a pro práci samotnou je to důležitý poznatek, formulace „skepse oficiální vědy vůči ideologicky motivovaným alternativním názorům“ (137) zní snad příliš povědomě jako projekce soudobého diskurzu do poloviny devatenáctého století.

Práci Jiřího Hubáčka i přes výše uvedené polemiky a drobné připomínky považuji za výjimečnou a vynikající a plně ji doporučuji k obhajobě.

V Praze, 20.8.2024

Martin Hříbek